

УДК 346.2

Б.В. Дерев'яно

СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА, ЯКІ НАДАЮТЬ ТА ОТРИМУЮТЬ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ОСВІТИ

Статтю присвячено визначенню суб'єктів господарського права, які беруть участь у правовідносинах у сфері освіти. Було віднесено до суб'єктів господарського права у сфері освіти навчальні заклади та усіх споживачів їх послуг; визначено, що правовідносини між ними є комплексними (у т.ч. зі значною часткою господарсько-правових).

Ключові слова: суб'єкти господарського права, освіта, послуги, навчальні заклади, споживачі, правовідносини.

Статья посвящена определению субъектов хозяйственного права, участвующих в правоотношениях в сфере образования. Были отнесены к субъектам хозяйственного права в сфере образования учебные заведения и все потребители их услуг; установлено, что правоотношения между ними являются комплексными (в т.ч. со значительной долей хозяйственно-правовых).

Ключевые слова: субъекты хозяйственного права, образование, услуги, учебные заведения, потребители, правоотношения.

The article is devoted determination of economic legal subjects, participating in legal relationships in the field of education. Educational establishments and all users of their services were attributed to the economic legal subjects in the field of education; it is set that legal relationships between them are complex (including with the considerable stake of economic).

Key words: economic legal subjects, education, services, educational establishment, users, legal relationships.

У сфері освіти можуть надаватися послуги різними суб'єктами господарювання. Вони можуть різнитися за організаційно-правовою формою та формою власності. В залежності від цих факторів останнім часом вченими, практиками і політиками пропонуються напрямки вдосконалення як самої системи освіти України, так і правового статусу окремих суб'єктів господарського права та суб'єктів господарювання, що надають послуги у сфері освіти. Однак єдина законотворча політика в освітній сфері на сьогодні відсутня. Тому законодавство постійно змінюється, проте все одно потребує нових змін і доповнень. Так само потребує досліджень господарська практика діяльності навчальних закладів (далі – НЗ), які прагнуть стабільності та ефективного захисту власних, у першу чергу, приватних інтересів. Здобутки теорії права спираються на роботи вчених-юристів, які досліджували процеси функціонування освітньої сфери, державного та адміністративного управління НЗ, цивільно-правового захисту приватних інтересів учасників правовідносин у сфері освіти, зокрема В. Бесчастний [1], Т. Боголіб [2], М. Курко [3], О. Мельничук [4], А. Монаєнко [5], Є. Огаренко [6], Г. Пономаренко [7], Л. Рябошапко [8], В. Сирих [9], М. Тимошенко [10; 11], В. Чорна [12], Р. Шаповал [13], О. Юлдашев [14] та ін. Однак потребує окремого дослідження видовий склад та господарсько-правовий статус суб'єктів господарського права та суб'єктів господарювання, які надають освітні послуги та беруть участь у правовідносинах у сфері освіти.

У зв'язку із цим ціллю статті є визначення сукупності суб'єктів господарського права, які беруть участь у правовідносинах у сфері освіти, та визначення правової природи цих правовідносин та загальних положень правового статусу таких суб'єктів.

Загальне законодавство правовий статус НЗ визначає у загальних рисах. Так, правовий статус ВНЗ у статті 23 Закону України «Про вищу освіту» передбачає наявність статусу юридичної особи, відокремленого майна, прав та обов'язків, можливість виступати засновником інших суб'єктів господарювання, створювати навчальні та навчально-науково-виробничі комплекси; також встановлено, що у ВНЗ державної і комунальної форм власності кількість студентів, прийнятих на перший курс на навчання за державним замовленням, повинна становити не менше ніж 51 % від загальної кількості студентів, прийнятих на навчання на перший курс [15].

Провівши дослідження суб'єктів права Т. Мацелик доходить висновків про те, що поняття суб'єкта є багатограним, досліджується фахівцями з філософії, соціології, права та інших наук; по-друге, суб'єктом права може бути тільки соціальний суб'єкт; по-третє, суб'єкт права є невід'ємним учасником соціальних процесів, наділеним розумною волею, суб'єктивні права якого закріплюються нормами об'єктивного права [16]. Саме поняття «суб'єкт» вказує на активну сутність, яка має значну кількість ознак та господарську компетенцію. Однією із ознак може бути наявність статусу юридичної особи (хоча суб'єкт господарювання без статусу юридичної особи також може надавати послуги у сфері освіти (наприклад, громадянин - СПД, який надає послуги з репетиторства). Вважаємо помилковим застосування терміну «юридична особа» на позначення суб'єкта у сфері освіти. Краще застосування терміні «педагогічна система» чи «об'єкт», як це робить А.К. Орешкіна¹, ніж «юридична особа». У наш час у російській та вітчизняній цивілістичній доктрині сформувалася загальноновизнана юридична конструкція юридичної особи, яку назвати довершеною і повністю адекватною сучасній ринковій реальності неможна, оскільки основні функції, які виконує інститут юридичної особи, реалізуються далеко не повністю [18, с. 91]. Взагалі, НЗ та інші суб'єкти господарювання, що надають послуги у сфері освіти, на відміну від більшості суб'єктів цивільного права переслідують значну кількість публічних інтересів.

Слід погодитися із російським професором В.М. Сиріх у тому, що державні та муніципальні освітні установи, будучи суб'єктами освітніх відносин, діють переважно як суб'єкти публічного, а не приватного права. Названі установи, як і інші колективні організації, виступають суб'єктами різних відносин, у т.ч. набувають статус юридичної особи для здійснення різних угод і ведення підприємницької діяльності. Але визнання освітньої установи юридичною особою зовсім не означає, що вона виступає такою і в сфері своєї основної діяльності – освіти, організації та управління освітнім процесом. Тут діє правова конструкція, притаманна для будь-якого органа державної влади, який постає юридичною особою, проте ця обставина ніяк не відбивається на його суті як суб'єкта адміністративних, владних відносин [9, с. 71-72].

У відносинах з надання (отримання) послуг у сфері освіти беруть участь суб'єкти господарського права та суб'єкти господарювання.

Найчастіше учасниками правовідносин в освітній сфері є НЗ та споживач його послуг – вихованець, учень або студент. На перший погляд здається, що відносини між учасниками побудовано на засадах рівності; відносини спрямовані на досягнення приватних інтересів: комерційного НЗ – отримати плату за навчання, а споживача – отримати знання та/або диплом чи інший документ, що підтверджує проходження навчання. І здається, що такі правовідносини мають регулюватися у межах цивільного права цивільним законодавством. Але це лише на перший погляд...

А якщо НЗ є некомерційною організацією, то який приватний інтерес він задовільнить, якщо надасть освітні послуги безкоштовно? Тут уже НЗ буде реалізовувати інтереси суспільства та держави – публічні інтереси. А якщо НЗ є СПД, то крім приватної мети отримання прибутку, він має публічну мету – підготовку фахівців для економіки та соціальної сфери країни, сплату податків, за рахунок яких будуть утримуватися органи державної влади та соціальна сфера, забезпечення населення держави та іноземців у послугах, які надаються цим НЗ та ін.

З іншого боку, споживач освітніх послуг отримує освітні послуги та відповідний документ, що їх підтверджує, майже у 100% випадків з метою продати свої знання, вміння та навички державі, іншим громадянам цієї або інших держав. А це також говорить про переважну наявність публічних інтересів у наданні освітніх послуг. Навіть якщо припустити можливість ведення таким споживачем натурального господарства, – все одно він завдяки отриманим знанням та вмінням самотужки може прогнати себе і членів своєї родини, має певний вид діяльності, який не залишає йому часу на скоєння злочинів та правопорушень, ведення антисоціального способу життя. А це підтверджує наявність публічних інтересів у наданні освітніх послуг. Проте у сучасному світі така ситуація є теоретичною, і навіть обмін своєю продукцією чи послугами з іншими громадянами, іноземцями чи особами без громадянства підтверджує наявність публічних інтересів при наданні освітніх послуг.

Учасниками правовідносин з надання послуг у сфері освіти можуть бути – 1) суб'єкт господарювання, який надає послуги; 2) суб'єкт господарського права, який їх отримує; 3) суб'єкт господарського права, який їх оплачує або замовляє.

¹ Під педагогічною системою можна розуміти такий складний об'єкт, як освітня установа того чи іншого типу, через те, що вона складається із багатьох пов'язаних між собою елементів, які упорядковані відносинами і характеризуються наявністю адміністративної, педагогічної, виробничої, господарської та інших компонент [17, с. 39].

Для характеристики цих учасників слід розглянути більш важливе питання: про співвідношення понять «суб'єкт господарського права», «суб'єкт господарювання», «суб'єкт підприємницької діяльності», «некомерційний суб'єкт господарювання». У ГК України прописано однозначно, проте вченими і практиками коментується по-різному.

Виходячи з логічно побудованого ГК України можна визначити співвідношення цих понять (при цьому слід згадати, що проект Господарського кодексу СРСР було розроблено ще наприкінці 1960-х років. Планувалося, що він буде діяти у межах всієї країни, а цивільні кодекси – у межах республік. На той час як і зараз цивільне законодавство мало більш виражений національний характер. Тому не дивлячись на тотальну уніфікацію в СРСР цивільні кодекси мали окремі республіки. Господарське законодавство мало наднаціональний характер, а тому поширювало свою дію на територію усього СРСР. Аналогічним є законодавство США, де на рівні окремих штатів існує цивільне законодавство, а Єдиний комерційний кодекс діє на рівні усієї країни. Після відхилення чиновництвом та цивілістами спроба ухвалення Господарського кодексу СРСР знайшла продовження наприкінці 1980-х років. А проект ГК України готувався та удосконалювався з початку 1990-х років до моменту його ухвалення. А тому абсолютна більшість норм ГК України є ретельно вивіреною та узгодженою між собою та з іншими актами господарського законодавства).

Поняття «суб'єкт господарського права» є найбільш широким. Суб'єкти господарського права у статті 2 ГК України названо учасниками відносин у сфері господарювання. До їх складу крім 1) суб'єктів господарювання віднесено також 2) споживачів; 3) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією; а також 4) громадян, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [19].

НЗ є суб'єктами господарювання. Тому вони відповідно до частини 1 статті 55 ГК України здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством [19]. Вони як суб'єкти господарювання можуть бути СПД – НЗ, утвореними з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Також НЗ можуть бути некомерційними суб'єктами господарювання: можуть належати до державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до статті 12 ГК України забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування [19].

Стосовно правового статусу студентів, учнів або вихованців – споживачів послуг НЗ існують суперечливі думки. З одного боку, слід звернути увагу на міркування Г.Л. Знаменського, який вказує, що ГК України не дає визначення поняття «споживачі». Тому слід скористатися тим визначенням, яке міститься в іншому акті господарського законодавства, а саме у Законі України «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 року. Стаття 1 цього Закону визначає споживача товарів як фізичну або юридичну особу, що придбаває товар [20]. Виходячи з цього, на думку Г.Л. Знаменського, стає зрозумілим, що ГК України, назвавши споживачів учасниками відносин у сфері господарювання, має на увазі юридичних осіб – організації, які споживають результати господарської діяльності, незалежно від того, чи є вони господарюючими або не господарюючими суб'єктами (споживачі енергії, природного газу тощо)¹. Відповідно до цього не є учасниками відносин у сфері господарювання споживачі – фізичні особи, права яких визначені окремим законодавством (див., наприклад, Закон України «Про захист прав споживачів», у редакції Закону від 15 грудня 1993 року). Однак останнє положення має єдиний виняток. Якщо права споживачів - фізичних осіб порушуються в результаті зловживання монопольним становищем або недобросовісної конкуренції, то факти цих порушень можуть стати підставою для притягнення суб'єктів господарювання (виробників, виконавців або продавців) до відповідальності в рамках господарських відносин, якими є й антимонопольно-конкурентні відносини (глава 3 ГК України) [21; 22, с. 7]. Також не зрозуміло чому вченим робиться посилання на Закон «Про природні монополії» як такий, що заслуговує на увагу, а Закон «Про захист прав споживачів» віднесено до окремого законодавства, яке визначає права фізичних осіб.

На відміну від цієї існує протилежна думка. Наприклад, у коментарі ГК України група авторів на чолі з Н.О. Саніахметовою вказують, що важливими учасниками господарських відносин є споживачі, яким адресовані товари (роботи, послуги), що виробляються (реалізуються, виконуються, надаються)

¹ у даному випадку не зрозуміло, чому саме споживачі зі статусом юридичної особи, коли у названій нормі Закону України «Про природні монополії» вказано і фізичних осіб.

Дерев'яно Б.В. Статус суб'єктів господарського права, які надають та отримують послуги у сфері освіти / Б.В. Дерев'яно // Наука і правоохорона. — 2011. — № 4. — С. 223—227.

при здійсненні господарської діяльності. Споживачі визначені у Законі України «Про захист прав споживачів» в редакції від 15 грудня 1993 року як громадяни, що придбавають, замовляють, використовують або мають намір придбати або замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб [21; 23, с. 7].

В.С. Щербина вказує, з одного боку, що ЦК України вживає термін «споживач» лише до публічних договорів: у загальній щодо публічного договору статті 633 ЦК України, а також до договору роздрібної купівлі-продажу (стаття 698), договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу (стаття 714) та договору побутового підяду (стаття 865), сторонам яких (покупцеві, замовнику, абоненту) надається захист [24; 25, с. 21]. З іншого боку, вчений посилається на зміст статей 128, 178, 180, 277, 407 ГК України, на основі яких можна говорити про споживача у широкому розумінні – як про учасника господарських відносин, так і про фізичну особу - споживача [19]. Аналогічний висновок впливає і з аналізу інших актів господарського законодавства. Так, Закон України «Про видавничу справу» від 5 червня 1997 року відносить до споживачів видавничої продукції приватних осіб, підприємства, установи та організації [26]. У Законі України «Про житлово-комунальні послуги» від 27 червня 2004 року споживачем житлово-комунальних послуг визнається фізична чи юридична особа, яка отримує або має намір отримати житлово-комунальну послугу [27]. Так, саме споживачем теплової енергії Закон України «Про тепlopостачання» визнає фізичну або юридичну особу, яка використовує теплову енергію на підставі договору [28; 25, с. 21-22].

З урахуванням викладених вище аргументів провідних вітчизняних вчених дозволимо собі висловити наступне. У нашому випадку (тобто під час надання суб'єктами господарювання освітніх послуг та інших послуг у сфері освіти) суб'єкти цивільного права – вихованці, учні, студенти тощо будуть споживачами послуг суб'єктів господарювання – НЗ. Як було показано вище, правовідносини між ними будуть спрямовуватися на досягнення і публічних, і приватних інтересів. У цьому випадку наука господарського права буде вивчати правовідносини між громадянами - споживачами послуг суб'єктів господарювання - НЗ, а тому споживачі будуть учасниками відносин у сфері господарювання – суб'єктами господарського права. Тобто вони будуть цікавими і важливими для науки господарського права, а отже – будуть суб'єктами господарського права.

У випадку, коли замовником послуг є інша особа або організація, ніж особа, що їх отримує, замовник буде опосередкованим споживачем або інвестором - суб'єктом господарювання - контрагентом НЗ.

Крім цих учасників у правовідносинах у сфері надання освітніх послуг можуть брати участь інші суб'єкти господарського права: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, які здійснюють управління та контроль за діяльністю навчальних закладів; громадяни та організації, що є засновниками НЗ або здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності (наприклад, акціонери, власники часток у ТОВ).

Отже, учасники відносин у сфері надання послуг у сфері освіти є суб'єктами господарського права. Серед них власне НЗ є підприємницькими або некомерційними суб'єктами господарювання. Правовідносини, в які вони вступають з іншими суб'єктами господарського права, мають комплексну правову природу, важливу частку в якій мають саме господарські правовідносини. А тому ґрунтовні дослідження їх правового статусу повинні здійснюватися у межах господарського права, оскільки основним суб'єктом цивільного права є громадянин (мовою цивілістів – фізична особа), основним суб'єктом адміністративного права є держава в особі її органів, а підприємство, установа, організація або суб'єкт господарювання є центральним суб'єктом господарського права. І саме в межах розробок цієї науки або науки адміністративного права будуть максимально захищені інтереси НЗ.

Література:

1. Бесчастний В.М. Стандартизація освітніх систем на етапі входження України до Болонського процесу / В.М. Бесчастний // Економіка та держава. — 2009. — № 9. — С. 77—79.
2. Боголіб Т. Характер і особливості ринкових відносин у системі вищої освіти / Т. Боголіб // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 8. — С. 57—61.
3. Курко М.Н. Окремі організаційні засади становлення і розвитку вищої освіти в Україні / М.Н. Курко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2010. — № 1. — С. 533—538.

Дерев'яно Б.В. Статус суб'єктів господарського права, які надають та отримують послуги у сфері освіти / Б.В. Дерев'яно // Наука і правоохорона. — 2011. — № 4. — С. 223—227.

4. Мельничук О.Ф. Поняття та види суб'єктів освітніх правовідносин / О.Ф. Мельничук // Держава і право. — 2011. — Вип. 51. — С. 48—54.
5. Монаєнко А. Нормативно-правова база розкитку освіти та науки в Україні / А. Монаєнко // Право України. — 2007. — № 10. — С. 76—78.
6. Огаренко Є.А. Удосконалення нормативно-правової бази регулювання сфери вищої освіти в Україні / Є.А. Огаренко // Наше право. — 2009. — № 3. — С. 65—71.
7. Пономаренко Г.О. Поняття та особливості освітніх послуг, які надаються державними вищими навчальними закладами / Г.О. Пономаренко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2009. — № 3 (46). — С. 6—14.
8. Рябошапко Л. Кодифікація про освіту – складова освітніх реформ / Л. Рябошапко // Віче. — 2010. — № 19 (280). — С. 25—28.
9. Сырых В.М. Образовательные услуги и образовательные правоотношения: дискуссионные взгляды и действительное содержание / В.М. Сырых // Журнал российского права. — 2010. — № 4. — С. 69—78.
10. Тимошенко М.О. Особливості господарських правовідносин приватних вищих навчальних закладів України: правовий аспект / М.О. Тимошенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. — 2010. — № 3. — С. 213—220.
11. Тимошенко М.О. Внутрішньогосподарські відносини приватних вищих навчальних закладів України: правовий аспект / М.О. Тимошенко // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 3. — С. 178—182.
12. Чорна В.Г. Адміністративно-правове регулювання позашкільної освіти в Україні / В.Г. Чорна // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2010. — № 2. — С. 236—244.
13. Шаповал Р.В. Становлення та розвиток освіти в Україні / Р.В. Шаповал // Наше право. — 2011. — № 1. Ч. 1. — С. 43—48.
14. Юлдашев О.Х. Як вивести українську націю на новий цивілізаційний рівень (дійсне реформування у сфері освіти) / О.Х. Юлдашев // Актуальні проблеми держави і права. — 2010. — Вип. 52. — С. 274—280.
15. Про вищу освіту: Закон України від 17 січня 2002 року № 2984—III / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 20. — Ст. 134.
16. Мацелик Т. Суб'єкт права як наукова категорія / Т. Мацелик // Підприємництво, господарство і права. — 2010. — № 7. — С. 38—41.
17. Орешкина А.К. К вопросу формирования педагогической системы проектно-технологического типа / А.К. Орешкина // Вестник Московского университета МВД России. — 2009. — № 6. — С. 38—39.
18. Горбунов М.А. Юридические лица в римском праве / М.А. Горбунов // Вестник Московского университета МВД России. — 2009. — № 5. — С. 91—96.
19. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436—IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18—22. — Ст. 144.
20. Про природні монополії : Закон України від 20 квітня 2000 року № 1682—III / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 30. — Ст. 238.
21. Про захист прав споживачів : Закон України від 15 грудня 1993 року № 3682—XII / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 30. — Ст. 238.
22. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2—ге вид., перероб. і допов. / За заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини; Кол. авт.: О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 720 с.
23. Хозяйственный кодекс Украины : Комментарий / Под ред. Н.А. Саниахметовой. — Х.: ООО «Одиссей», 2004. — 896 с.
24. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435—IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
25. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права : монографія / В.С. Щербина. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 264 с.
26. Про видавничу справу : Закон України від 5 червня 1997 року № 318/97—ВР / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 32. — Ст. 206.
27. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 24 червня 2004 року № 1875—IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 47. — Ст. 514.
28. Про теплопостачання : Закон України від 2 червня 2005 року № 2633—IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 28. — Ст. 373.